

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2026 (Nisan/April)

Kur'an Kıssalarının Yorumsal Serüveni

Qur'anic Narratives in the Course of Interpretation

القصص القرآني في مسار التفسير

Şahabettin Ertan ALTUNRENDE

Dr.Öğr. Üyesi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
Tefsir Ana Bilim Dalı

Asst. Prof. Dr. Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences
Department of Tafsir Ankara, Türkiye
ertan.altunrende@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2800-5896>

<https://ror.org/025y36b60>

Atıf / Citation: Altunrende, Şahabettin Ertan. "Kur'an Kıssalarının Yorumsal Serüveni".
Tefsir Araştırmaları Dergisi 10/1 (Nisan/April, 2026), 51-71.
<https://doi.org/10.31121/tader.1850710>

Bilgi/ Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Article Type: Research Article

Geliş/Received: 28/12/2025

Kabul/Accepted: 07/04/2026

Yayın/Publication: 30/04/2026

Etik, Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı/Ethics, Conflict of Interest and Funding Statement

Etik kurallara uyulduğu beyan edilmiştir/It was declared that ethical rules were complied with. Yazar(lar)ın bir çıkar çatışması yoktur ve yazarlar herhangi bir dış fon almamışlardır. The author(s) has no conflict of interest to declare and received no external funding in Support.

İntihal: Tespit edilmemiştir/ No plagiarism detected. (intihal.net).

Lisansüstü Tezlerden Üretilmesi: Üretilmemiştir.

Production from Postgraduate Theses: Not Produced.

Lisans / License

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayımcı / Published by Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Bu çalışma Kur'an kıssalarının tarihsel süreçte nasıl anlaşıldığını ve yorumlandığını başka bir ifade ile okunma biçimini, tefsir geleneği perspektifinden ele almaktadır. Kur'an'ın yaklaşık üçte birini oluşturan kıssalar, erken dönemden itibaren Müslüman ilim geleneğinde yaygın bir ilgi görmüştür. Kur'an kıssaları, Kur'an'ın önemli bir bölümünü oluşturmalarına rağmen isrâiliyyât, şer'u men kablenâ ve peygamberlerin ismet sıfatı etrafındaki tartışmalar nedeniyle klasik tefsir geleneğinde kelâmî ve fikhî ayetlere kıyasla tali bir mesele olarak görülmüş, bu durum, kıssaların yorum geleneğindeki konumunun sistematik biçimde yeniden analiz edilmesini gerekli kılmıştır. Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi bazı alimlerin kıssaları ilmi açıdan ikincil bir alan olarak görmesi erken örnekler arasında yer almaktadır. Bu çalışma Kur'an kıssalarının erken dönem ilmi literatürdeki seyrini özellikle Kıssat-ı enbiyâ geleneği, rivayetleri esas alan tefsirler ve tarih yazımı üzerinden incelemekte ve bu süreçte *Kitab-ı Mukaddes* ve isrâiliyyât kaynaklı anlatıların tefsir geleneğini nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kur'an kıssalarının fikhî ve ahlaki çıkarımlar için kullanılmasında şer'u men kablenâ tartışmaları ve kıssalardan hüküm çıkarma problemi önemli bir sınır oluşturmuştur. Bunun yanı sıra peygamberlerin ismet sıfatları ve kıssaları nakledenlerin olumsuz algılanışı Kur'an kıssalarının ahlaki rehberlik potansiyelinin geri plana itilmesine yol açmıştır. İsrâiliyyât'ın güvenilirliği etrafında gelişen tartışmalar bu kıssaların ilmi noktada meşrutiyetini daha da zayıflatmıştır. Modern dönemde ise Kur'an kıssalarına yönelik yaklaşımlarda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Muhammed Abduh (1849-1905), Reşîd Rızâ (1865-1935) ve Seyyid Kutup (1906-1966) gibi isimler kıssaları tarihsel veri olmaktan ziyade ahlaki, temsili ve edebi anlatılar olarak ele almışlardır. Bu yaklaşım Kur'an'ın üslubuna yönelik yeni okumaların önünü açmıştır. Batı akademiasında gelişen edebi ve hermenötik yönelimler bağlamında yapılan çalışmalar, Kur'an kıssalarının insani tecrübe, ahlak ve toplumsal bilinç inşasındaki rolünü daha görünür hale getirmiştir. Sonuç olarak çalışma, Kur'an kıssalarının tarihi boyunca marjinalleşmiş olmasına rağmen günümüzde hem İslami ilimler hem de modern beşerî bilimler açısından yeniden keşfedilmeyi bekleyen zengin bir yorum alanı sunduğunu savunmaktadır. Bu kıssalar yalnızca geçmişi aktaran metinler değil, çağdaş dünyada ahlaki yönelim ve anlam arayışına katkı sunabilecek anlatılar olarak değerlendirilmektedir. Bu makale, Kur'an kıssalarının tefsir geleneğinde tali bir konumda ele alınışını analiz etmekte, modern yorumların bu kıssaların ahlaki ve toplumsal boyutlarını nasıl öne çıkardığını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kıssa, Yorum, Modern.

Abstract

This study examines how Qur'anic narratives have been understood and interpreted throughout history specifically, the interpretive frameworks applied to them of the exegetical tradition. Constituting nearly one third of the Qur'an, these narratives attracted considerable interest within the Muslim scholarly tradition from an early period. Although Qur'anic narratives constitute a substantial portion of the Qur'an, they were regarded as a secondary concern in the classical exegetical tradition when compared to theological and legal verses. This marginal positioning was largely shaped by debates surrounding Isrâ'iliyyât, the principle of shar'u man qablana, and the doctrine of the infallibility (i'sma) of the prophets. Consequently, this situation has made it necessary to systematically re-examine the place and function of Qur'anic narratives within the tradition of interpretation and the doctrine of the infallibility (i'sma) of the prophets. This enduring hierarchical preference within the classical tradition has made it necessary to systematically re-examine the place and function of Qur'anic narratives within the tradition of interpretation. The view held by some scholars, such as al-Ghazâlî (d.505/1111), that narratives constituted an intellectually secondary field represented one of the early examples of this hierarchical classification. The study explores the trajectory of Qur'anic narratives in early scholarly literature, particularly through the Qişâş al-Anbiyâ' tradition, narration-based exegetical works, and historical writing. In doing so, it highlights how Biblical and Isrâ'iliyyât-derived accounts shaped the interpretive tradition. Discussions surrounding shar'u man qablana and the problem of deriving legal rulings from narratives constituted significant constraints on the use of Qur'anic stories for legal and ethical reasoning. Moreover, debates over the prophetic attribute of i'sma (infallibility) and the negative perception of transmitters of narratives contributed to the marginalization of the moral-guidance potential of Qur'anic stories. Controversies surrounding the reliability of Isrâ'iliyyât further weakened the scholarly legitimacy of these accounts. In the modern period, however, a notable transformation occurred in approaches to Qur'anic narratives. Figures such as Muḥammad 'Abduh (1849-1905), Rashîd Riḍâ (1865-1935), and Sayyid Quṭb (1906-1966) approached these narratives not as historical data but as moral, symbolic, and literary constructions. This perspective paved the way for new readings of the Qur'anic style. Within the context of literary and hermeneutical approaches developed in Western academia, contemporary studies have further illuminated the role of Qur'anic narratives in shaping human experience, ethical consciousness, and social awareness. In conclusion, the study contends that despite being historically subordinated within the exegetical tradition, Qur'anic narratives provide a fertile ground for interpretation,

awaiting a contemporary rediscovery through the lenses of both traditional scholarship and the modern humanities. These narratives are not merely texts that convey the past but accounts capable of contributing to moral orientation and the search for meaning in the contemporary world. This article analyzes the treatment of Qur'anic narratives as a secondary concern within the tafsir tradition and examines how modern interpretive approaches foreground their moral and social dimensions.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Narrative, Interpretation, Modern.

المخلص

تتناول هذه الدراسة كيفية فهم القصص القرآني وتفسيره عبر التاريخ، أي مقاربات قراءته من منظور التراث التفسيري. وتشكل هذه القصص ما يقارب ثلث القرآن الكريم، وقد حظيت باهتمام ملحوظ في الوسط العلمي الإسلامي منذ العصور المبكرة. غير أنها، وبالمقارنة مع الآيات العقيدية والفقهية، ظلت تُعد لفترة طويلة في مرتبة ثانوية. ويُعد الرأي الذي تبناه بعض العلماء، مثل الغزالي (ت. ٥٠٥هـ/١١١١م)، والقائل بأن القصص مجال علمي ثانوي، من أوائل مظاهر تهميش هذا الحقل. وتستعرض الدراسة مسار القصص القرآني في المدونات العلمية المبكرة، ولا سيما من خلال تقليد قصص الأنبياء، والتفاسير المعتمدة على الرواية، وكتب التاريخ، مبيّنة كيف أسهمت الروايات ذات الأصول الكتابية والإسرائيليات في تشكيل تقاليد التفسير. كما شكّلت النقاشات المتعلقة بشرع من قبلنا، وإشكالية استنباط الأحكام الشرعية من القصص، قيوداً مهمة على توظيف القصص القرآني في الاستدلال الفقهي والأخلاقي. إضافة إلى ذلك، أسهمت الجدلات حول صفة العصمة للأنبياء، والنظرة السلبية إلى القصص وناقلي الروايات، في تهميش البعد الإرشادي والأخلاقي للقصص القرآني. كما أدت الخلافات المتعلقة بموثوقية الإسرائيليات إلى إضعاف المشروعية العلمية لهذا اللون من الروايات. أمّا في العصر الحديث، فقد طرأ تحول ملحوظ في مقاربة القصص القرآني؛ إذ تناول مفكرون مثل محمد عبده (١٨٤٩-١٩٠٥) ورشيد رضا (١٨٦٥-١٩٣٥) وسيد قطب (١٩٠٦-١٩٦٦) هذه القصص لا بوصفها معطيات تاريخية، بل باعتبارها بناءات أخلاقية ورمزية وأدبية. وقد مهّد هذا المنظور لقراءات جديدة للأسلوب القرآني. وفي إطار المقاربات الأدبية والتأويلية التي تطوّرت في الأوساط الأكاديمية الغربية، أسهمت الدراسات المعاصرة في إبراز دور القصص القرآني في تشكيل التجربة الإنسانية، والوعي الأخلاقي، والإدراك الاجتماعي. وتخلص الدراسة إلى أنّ القصص القرآني، رغم ما تعرّض له من تهميش عبر جزء كبير من تاريخه، يمثل حقلاً تفسيريًا غنيًا ينتظر اليوم إعادة اكتشافه من منظور العلوم الإسلامية والعلوم الإنسانية الحديثة على السواء. فهذه القصص ليست مجرد نصوص تنقل أحداث الماضي، بل هي خطابات قادرة على الإسهام في توجيه القيم الأخلاقية وفي البحث عن المعنى في العالم المعاصر.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القرآن، قصة، تعبير، عصري.

Giriş

Kur'an kıssaları, Kur'an'ın temel mesajlarını aktarmada ifade gücü yüksek ve etkili, muhatapın zihnine ve duygu dünyasına doğrudan hitap eden bir anlatım biçimi olmasına rağmen, klasik ilim geleneğinde neden ve hangi yöntemsel kabullerle tali bir alanda konumlandırıldıkları yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu kıssaların geniş bir dolaşıma ve güçlü bir etki alanına sahip olmasına karşın ilmi değerlerinin sınırlı görülmesi Kur'an yorum geleneğinde belirgin bir gerilim ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Kur'an kıssalarının tefsirdeki yerinin yeniden ve daha açık biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. İfade edildiği gibi Kur'an kıssaları Kur'an'ın mesajlarının muhataplara aktarımında en etkili ve önemli araçlardan biridir. Çünkü muhatapların zihin ve duygu dünyasına hitap eden bir üsluba sahiptir.¹ Fakat Kur'an'da geçen kıssalara bakış açısı dönem dönem değişmiştir. Örneğin Gazzâlî Kur'an'ı dini ve ilmi bakımdan tasnif ettiği *Cevâhiru'l-Kur'ân* isimli eserinde Kur'an kıssalarını kelimî ve fikhî ayetlere mukayeseyle oldukça alt bir konuma yerleştirmiştir.² Gazzâlî'nin bu tutumu, Kur'an kıssalarıyla ilmi olarak meşgul olmaktan uzak duran birçok alimin bakış açısını yansıtmıştır.

Bununla birlikte Gazzâlî'nin ayetlerin zâhir ve bâtın anlamlarını önemsemesine rağmen Kur'an kıssalarının amaçlarıyla çelişmektedir.³ Ancak hicrî ilk üç asırda Kur'an'da yer alan

¹ Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016), 377-379; Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarını 'Hikâye' Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 63-64; Burhanettin Tatar, "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal* 6/1 (Mart 2009), 99-111. Kur'an'da geçen kıssaların ele alınışıyla ilgili olarak bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 13-44.

² Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Reşid Rızâ (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1986), 39. Bu eserinde Gazzâlî Kur'an kıssalarının incelenmesi kıssacılar, vaizler ve bazı muhadisler tarafından sürdürülmesi gereken bir uğraş olduğunu ifade etmektedir. Yine Gazzâlî, *el-Mustasfâ* isimli eserinde hüküm çıkarımına uygun olmayan anlatıları/kıssaları metodolojik olarak dikkate almaz. bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, nşr. Hamza Zühbeyr Hâfız (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1997), 1/6-9.

³ Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, 59-67.

bazı kıssaların isrâiliyyât rivayetleriyle irtibatlandırılması, bu alana yönelik ihtiyatlı ve mesafeli bir tutumun gelişmesine yol açmış olabilir. Bu durum da kıssalara dair ilmî yaklaşımın seyrini etkilemiştir.⁴ Fakat Kur'an kıssalarıyla ilgili Arapça başta olmak üzere farklı dillerde yazılmış birçok eserin olması Kur'an kıssalarının ilk dönemden günümüze devam edegelen bu ilginin bariz bir göstergesidir.⁵ Dikkat çekici bir hususta Kur'an ilimleri alanında eserlerine sıklıkla başvuru Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Suyûtî (öl. 911/1505) gibi alimlerin Kur'an kıssalarını müstakil olarak ele almamış olmalarıdır. Bu eksikliği fark edip söz konusu türü eserine ilk olarak dahil eden kişi daha sonraki dönemde yaşamış olan İbn 'Akîle'dir (öl. 1150/1737).⁶ Modern dönem öncesi ilim geleneğinde bu anlatıların/kıssaların görece marjinalleşmesini ele alındıktan sonra onların yorumlanmasını şekillendiren tarihsel, teolojik ve epistemolojik etkenleri incelenecektir. Ayrıca günümüzde Kur'an kıssalarına yönelik artan ilgiyi de ele alıp özellikle edebi eleştiri merkezli yeni yaklaşımlara dikkat çekilecektir. Kur'an'ın önemli bir bölümünü oluşturan kıssalar, tefsir ilmi açısından ihmal edilemeyecek bir yorum alanı ortaya koymaktadır.⁷

Kur'an'a baktığımızda kıssalar mekkî surelerde belirgin bir şekilde yer almaktadır. Medenî surelerde ise daha sınırlı bir şekilde görülmektedir. Kur'an kıssaları belirli amaçlar için anlatılmıştır. Kur'an'dan hareketle diyebiliriz ki Kur'an kıssaları; Hz. Peygamber'e teselli ve manevi destek sağlamak⁸, müminler için öğüt ve ibret ve önceki kitapları tasdik etmek maksadıyla,⁹ Hz. Peygamber'in nübüvvetini teyit etmek,¹⁰ inançsızları uyarmak amacıyla zikredilmiştir. Hadis kaynaklarına baktığımızda Hz. Peygamber'in Kur'an kıssalarını açıkladığına dair verilerin sınırlı olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin büyük çoğunluğu Ashâb-ı Uhdûd ve Ashâb-ı Kehf gibi kıssalarla ilişkili olduğunu söylenebilir.¹¹ Fakat Buhârî (öl. 256/870) eserinde müstakil olarak *'Ehâdisu'l-enbiyâ'* başlığına yer vermiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in açıklamaları daha çok peygamberlerin şahsiyetleri ve kendisiyle ilişkileri üzerine yoğunlaşmış olup Kur'an'da geçen kıssalara dair ayrıntılı yorumlar

⁴ Örneğin İbn Abbas'ın (öl. 68/687) öğrencilerinden Mücâhid b. Cebr'in (öl.103/721) Hz. Mûsâ'nın esasına yönelik olarak bahsi geçen ayete yaptığı yorum, sonraki dönemlerde kıssalara yönelik bu yaklaşımı etkilemiş olabilir: "Hz. Mûsâ'ya verilen asa mucizesi anlatılırken asanın yılanı dönüşmesi (büyük bir yılan) terkibiyle ifade edilir. Abdülaziz'in Ebû Saîd'den naklettiğine göre o, Mücâhid'den yılanın iki çenesi arasının kırk arşın kadar olduğuna yönelik bir söz işittiğini söylemiştir." Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, nşr. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Nîl (Kahire: Daru'l-fikri'l-İslâmî, 1989), 1/340. Bu tür aktarımlar ne doğrudan Kur'an'a ne de sahih sünnete dayanmaktadır. Çoğu zaman tarihî olayları daha dikkat çekici ve etkileyici kılmak amacıyla üretilmiş veya aktarılmış görünmektedir. Olayları olağanüstü unsurlarla süsleyen bu rivayetler ilk bakışta ilgi çekici olsa da birçok insanın zihninde tereddüt ve güvensizlik oluşturmaktadır. Kur'an'da yer alan mucizevi anlatıların etrafına sonradan eklenen ayrıntılar, zamanla asıl mesajın gölgelenmesine ve hatta şüpheyi karşılmasına yol açabilmektedir. Böylece sahih inanç ve salih amel açısından bir katkı sunmayan bu rivayetler, bazı muhatapların Kur'an kıssalarının asıl mesajından uzaklaşılmasına ve metne karşı mesafeli bir tutum geliştirmesine sebep olabilmektedir.

⁵ Roberto Tottoli, *Biblical Prophets In The Qur'an And Muslim Literature* (New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2009), 165-167.

⁶ Muhammed b. Ahmed İbn 'Akîle, *Ziyâdetu ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Şarîka: Merkezu'l-Buhûs ve'd-dirâsât*, (2009), 7-5-53, bk. Bedreddin Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Şarîka*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru't-Türâs, 1984), 1/22-24.

⁷ İdris Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 41." Kur'an geçmişe ciddi bir bir bakış açısı getirmiş, Arapların geçmişe dair hatıralarının sınırlı olduğunu dikkat çekmiş ve tarihi yaratılışın başlangıcına kadar götürmüştür. Kur'an, tarihî meseller ve onlardan çıkarılması gereken dersler üzerinde durmuş, ihitva ettiği dinî ve ahlaki ilkeleri vurgulamak için geçmiş ümmetlerin ve toplulukların başından geçen olayları zikretmiştir." Abdülaziz ed-Dûrî, *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*, çev. Halil İbrahim Hançabav vd. (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2025), 50.

⁸ Hûd 11/120.

⁹ Yûsuf 12/111.

¹⁰ Âli İmran 3/44, Yûsuf 12/102.

¹¹ Ebû's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fi ehâdisu'r-Rasûl*, nşr. Abdulkâdir Arnaût (Şam: Mektebetu'l-Helvânî, 2018), 4/30-41, 8/512-524.

içermemiştir.¹² İbn Abbas (öl. 68/687) ve Ebû Hureyre (öl. 59/681) gibi sahabeler ise Kur'an kıssalarına özel ilgi göstermişlerdir. Bu isimler özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslam'a girmiş olan Kâ'b el- Ahbâr, Temîm ed- Dârî ve Abdullah b. Selâm gibi sahabilerden bilgi alış-verişinde bulunmuşlardır. Hadis kaynakları ve rivayet merkezli yazılmış tefsirler, bu nakledilen rivayetleri muhafaza etmekle birlikte güvenilirliği ve sıhhati her zaman tartışma konusu olmuştur.¹³ İslam'ın temel kaynaklarında bahsi geçen peygamber kıssaları ile geçmiş toplumların hikayeleri, sadece tarih bilgisi vermek için değil toplumsal yükseliş ve çöküşlerin ardındaki ilahi yasaları (sünnetullah) öğretmek için anlatılır. Amaç bu olaylardan ders çıkararak geleceği bu kurallar ışığında inşa etmektir.¹⁴

1. Kur'an Kıssalarına Dair Erken Dönem İlmî Çalışmalar

İslam bilginleri Kur'an kıssalarından hareketle hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru kıssası'l-enbiyâ ve genel insanlık tarihine yönelik eserler kaleme almaya başlamışlardır. Kıssası'l-enbiyâ meselesini yazıya geçiren ilk isimlerden biri Vehb b. Münebbih'tir (öl. 114/728). Eserleri günümüze tam ulaşmamış olsa da *Kitâbu'l-mübedâ* ve *Kıssası'l-enbiyâ* adlı eserleri tarihçiler muhaddisler ve müfessirler tarafından yapılan nakiller vesilesiyle büyük ölçüde korunmuştur. Vehb b. Münebbih eserlerinde *Kitâb-ı Mukaddes* ve sonrası rivayetleri bir araya getirmeye çalışmıştır. Onun bu çabasının Kur'an kıssalarıyla ne ölçüde irtibat kurduğu ve nasıl yorumladığı hususu netlik kazanmamıştır. Fakat sika olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵ Bu yönünden dolayı olsa gerek tefsir literatürüyle birlikte siyer, hadis, tarih ve kıssası'l-enbiyâ türü eserler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu dönemle eş zamanlı olarak Ya'kubî (öl. 292/897) ve özellikle Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) ve Taberî (öl. 310/923) gibi isimler ondan istifade etmişlerdir. Peygamber kıssalarını tarihsel bir anlatı tarzında değil de Kur'an ilimleri altında bir tür olarak ele alan ve günümüze ulaşmış en erken eser Sa'lebî'nin (öl. 427/1035) *'Arâisü'l-mecâlis fi kıssası'l-enbiyâ* isimli eseridir. Eserinin mukaddimesinde Kur'an kıssalarının nüzül hikmetlerini beş temel gerekçeyle izah eder:

“- Hz. Peygamber'in ehli kitaba ya da önceki inançlara dair bilgisi olmamasına rağmen onlardan haber vermesi ki bu durum nübüvvetinin ispatıdır.

- Hz. Peygamber ve ümmeti için örneklik teşkil etmesi.
- Önceki ümmetlerle mukayese edildiğinde ilahî lütfun Hz. Peygamber ve ümmetine yöneldiğinin gösterilmesi.
- Müminlerin imanlarının pekiştirilmesi.
- Önceki peygamberler ve milletlerin mirasının onurlandırılması.”¹⁶

1.1. Erken Dönem Müfessirlerde Kıssaların Kullanımı

Erken dönem tefsir geleneğinin en etkili temsilcilerinden Taberî, Hz. Âdem kıssasıyla alakalı ayetleri tefsir ederken isrâilî rivayetleri kullanmıştır.¹⁷ Bu bilgi bize tefsirde ilk

¹² Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005), 1/33.

¹³ Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 99-116.

¹⁴ Serdar Demirel, *Hz. Peygamber ve Kültürel İnşa Kültür Bânisi Olarak Hz. Muhammed* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025), 136.

¹⁵ Zehebi, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, 117.

¹⁶ Ebû İshak es-Salebî, *'Arâisü'l-mecâlis fi kıssası'l-enbiyâ*, nşr. Abdulvahhab en-Neccar (Beyrut: Dâru'l-Kütüb İlmiyye, 2004), 5-7.

¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-ğur'ân*, nşr. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 1997), 1/478. “Allah Teala melekleri yarattığında onlara şöyle buyurdu: “Gerçekten

dönemlerde kıssalara bakışın nasıl olduğuyla alakalı ipucu vermektedir.¹⁸ Endülüslü müellif İbn Mutarrif et-Tarafî (öl. 454/1062) de peygamber kıssalarına dair bir eser kaleme almıştır.¹⁹ Bu eserde Kur'an'da geçen kıssaları merkeze alan bir anlayış benimsemişlerdir. Kıssaları, Kur'an ayetleri bağlamında ele alarak karşılaşılan tefsir problemlerini tartışıp bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır.²⁰ İbn Mutarrif, Hz. Mûsâ kıssasında yer alan hitap ve fiil kiplerine dair kıraat farklılıklarını değerlendirirken kıssayı tarihsel ayrıntılarla genişletmek yerine lafzın anlam üzerindeki yönlendirici rolünü öne çıkarır.²¹ Nitekim Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ'ya yönelik ilâhî hitapta yer alan bazı fiillerin emir ve haber sigaları arasındaki kıraat farklılıklarını ele alırken, bu varyantların olayın kronolojisini değiştirmedeğini, aksine kıssanın muhatap üzerindeki hitabî etkisini güçlendirdiğini belirtir. Bu bağlamda kıssa, Hz. Mûsâ'nın hayatına dair ayrıntılı bir biyografi sunmak için değil, vahyin hitap tarzını ve anlam sınırlarını görünür kılmak için işlev görür. İbn Mutarrif'in bu yaklaşımı, kıssayı bağımsız bir tarih anlatısına dönüştüren İsrâîlî rivayetleri bilinçli biçimde dışarıda bıraktığını söyleyebiliriz.²²

Bu bağlamda Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) “Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik.”²³ ayetini tefsir ederken söz konusu iki kişinin gerçekte yaşamış olabileceği gibi temsil amacıyla takdir edilmiş iki kişi de olabileceğini açıkça ifade eder.²⁴ Bu

ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!” Allah'ın emrini duyan melekler “yapmayız!” diye karşılık verdiler. Allah, secde etmeyen meleklerin üzerine ateş gönderdi ve onları yaktı. Daha sonra Allah Teâlâ meleklerden bir topluluk daha yarattı ve onlara şöyle dedi: “Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!” Bu melekler de öncekiler gibi Allah'ın emrine karşıldılar ve secde etmediler. Allah Teâlâ, meleklerin üzerine ateş gönderdi ve onları yaktı. Daha sonra Allah başka melekler yarattı ve onlara şöyle seslendi: “Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!” Bunlar da öncekiler gibi secde etmediler. Allah onları da yaktı. Cenâb-ı Hak yeni melekler yarattı ve onlara şöyle buyurdu: “Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!” Bu melekler: “Emrini işittik ve ona itaat ettik!” dediler. Sadece İblis secde etmedi ve kafirlerden oldu.” Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/65-66. Murad Aghayev, Taberî'nin ayeti tefsir ederken zikrettiği bu rivayetin, Kur'an-ı Kerim'de başka ayetlerde geçen, meleklerin Allah tealaya mutlak olarak itaat ettiği gerçeğiyle çeliştiğini ifade etmiştir, bk. Murad Aghayev, “Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâîliyat” *İlahiyat Akademi*, 19 (Haziran 2024), 302. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem kıssası Tevrat'taki anlatımla bazı ortak unsurlar taşısa da kendine özgü vurgular içerir. Kur'an'da özellikle Allah'ın Hz. Âdem'i yarattıktan sonra meleklerle ona secde etmelerini emretmesi dikkat çekicidir. Melekler bu ilâhî emre itaat ederek secde etmiş, böylece Hz. Âdem'in Allah katındaki özel konumu ortaya konmuştur. Taberî'nin kıssaları ele alırken takındığı tutumu, yakın dönem İslam bilginlerinden Reşid Rıza el-Menar isimli tefsirinde sert bir dille eleştirmiştir. Bu tutum, Kur'an kıssalarına yaklaşımda erken dönem ile modern dönem arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Hanefî Şola, *Kur'an Kıssalarına Çağdaş Yaklaşımlar-Menâr Tefsiri Örneğinde* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 91-96.

¹⁸ Murad Aghayev, “Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâîliyat”, 285-320. Burada Vehb b. Münebbih'e (öl. 114/732) de değinilmesi gerekmektedir. Çünkü İsrâîliyat ile oldukça meşgul olmuş *Ahd-i Atik*'teki kıssalarla ilgilenmiştir. Bu bilgileri Kur'an ayetlerini tefsir amacıyla kullanmıştır. Dürî, *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*, 57. Vehb b. Münebbih'e nispet edilen *el-Mübtede'* isimli eserde, kıssaların ele alınışı, İsrâîliyat ve ehl-i kitabın bakış açısını yansıtan birtakım örnekler için yine Abdülaziz ed-Dürî'nin bahsi geçen eserine bakılabilir: Dürî, *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*, 134-136.

¹⁹ Roberto Tottoli isimli İtalyan araştırmacının doktora tezinde ifade ettiği üzere İbn Mutarrif et-Tarafî'ye nispet edilen *Kıssas al-anbiyâ* adlı eseri; bir giriş, tercüme ve mevcut iki yazma nüshaya dayanarak hazırlanmış Arapça metnin neşri ile, *Le Qisas al-anbiyâ di Tarafî* başlıklı doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

²⁰ Roberto Tottoli, *The Qisas al-anbiyâ of Ibn Mutarrif al-Tarafî (d. 454/1062): Stories of the Prophets from al-Andalus, Al-Qantara*, 1998, 19 (1), 131.

²¹ Kur'an'da geçen bir fiil emir sigasıyla gelmişse lafızdan hüküm çıkartılır. Haber sigasıyla gelmişse anlam daha farklı çerçeveye değerlendirilir. Yahut bir kelime nekre gelmişse umum ifade edebilir.

²² Roberto Tottoli, *Le Qısaş al-Anbiyâ di Tarafî (Napoli: Istituto Universitario Orientale, Doktora Tezi, 1996)*, 232.

²³ el-Kehf 18/32. Fakat burada Beyzâvî'ye aynı sûrenin 13. ayetiyle itiraz da bulunulabilir. Nitekim o ayette: “Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz.” buyrulmuştur. Ayette geçen *الحق* ifadesi yerinde, zamanında ve gerektiği kadar şekilde anlaşılmalıdır. Hasan Elik- Muhammet Çoşkun, *Tevhit Mesajı* (İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2013), 631.

²⁴ Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-türâsi'l-Arabiyyi, 1418), 3/280.

yaklaşım Beyzâvî'nin kıssayı tarihsel gerçekliğe indirgemekten kaçındığını, anlatının asıl değerini tarihsel doğruluğundan ziyade ahlakî ve ibret merkezli olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Böylece kıssa belirli şahısların biyografik hikâyesi olmaktan çıkarak, iman-küfür, nimet-şükür ve dünya tasavvuru gibi temel karşıtlıkları görünür kılan evrensel bir temsil dili kazanmaktadır. Klasik tefsir geleneğinde özellikle Beyzâvî örneğinde görüldüğü üzere kıssalara dair bu yaklaşım dikkat çekicidir. Örneğin Kurtubî (öl. 671/1273), "Süleyman'ın hükümlerinin hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman (büyü yapar) küfre gitmemişti, fakat o şeytanlar küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Babil'de Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlar."²⁵ ayetini tefsir ederken Hârût ve Mârût kıssasına dair rivayetleri isnatlarıyla aktarmış, ancak bu rivayetlerin tamamını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Rivayetlerin İbn Ömer'e veya başka isimlere nispet edilmesinin hükmü değiştirmedini belirten Kurtubî, söz konusu nakillerin hiçbirinin sahih olmadığını vurgulamış ve bu kanaatini meleklerin ismeti ve mahiyetine dair temel itikadî ilkelerle bağdaşmaması gerekçesine dayandırmıştır.²⁶

Kıssas'ın enbiyâ'ya dair yazılan eserler incelendiğinde genel olarak Kur'an'ın koymuş olduğu ahlaki ve tefsir meselelerini açıklığa kavuşturmak için kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Kur'an kıssalarının kendi iç yapısı, anlatım dili ve işlevi olan bağımsız ve bilinçli bir edebi tür olarak ele alınması esas itibarıyla modern dönemde belirginlik kazanmıştır.

2. Kur'an Kıssalarının Tefsir Geleneğinde Geçirdiği Dönüşüm ve 'Şer'u Men Kablenâ' Meselesi

Kur'an kıssalarıyla kurulan geleneksel ilişkinin arka planında birbiriyle bağlantılı üç mesele olduğu söylenebilir. Bu üç mesele bu kıssa türüne yönelik ilmi yaklaşımın zamanla zayıflamasında belirleyici olmuştur. Bunlardan ilki önceki şeriatların bağlayıcılığı meselesidir. İkincisi peygamberlerin masumluğunu esas alan ismet sıfatıdır. Üçüncüsü ise kıssacıların (kassâs) olumsuz imajı Kur'an dışı ifade kullanılan malzemenin anlatılara etkisi ve bunun ahlaki-dini sonuçlarıdır. Kıssalara dair rivayetlerin önemli bir kısmının isrâiliyyât kaynaklı olması bu anlatı türüne yönelik temkinli yaklaşımı derinleştirmiştir.²⁷ Özellikle isnad açısından zayıf, metin içeriği bakımından problemlerle rivayetler kıssaların epistemik meşruiyetini tartışmalı hale getirmiş, bu da ilmi ilgiyi sınırlandıran bir unsur olmuştur. Fakihler önceki peygamberlere ait hükümlerin İslam hukukunda meşru bir kaynak olup olmadığı meselesini uzun süre tartışmışlardır. Bu tartışma, şer'u men kablenâ kavramının bağlayıcı olup olmadığı etrafında şekillenmiştir. Bu kavramsal meselenin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte erken dönem fakihlerin Kur'an ve hadislerde yer alan peygamber kıssalarından fıkhi hükümler istinbat ettiklerine dair güçlü deliller vardır²⁸.

Fıkıh usûlü alimleri Kur'an ve hadislerde yer alan ancak ne açıkça neshedilmiş ne de teyit edilmiş önceki şeriat hükümlerinin bağlayıcılığı hususunda temelde iki görüşe sahiptir. Birinci görüşe göre önceki peygamberlere ait hükümler geçerliliğini korur ve bunlardan fıkhi hükümler çıkarılabilir. Bu yaklaşım özellikle Hanbelî ve Şafîî bazı alimler tarafından

²⁵ el-Bakara 2/102.

²⁶ Mustafa Tunçer, "Kurtubî'nin Tefsirde İsrâiliyyât Rivayetlerine Yaklaşımı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Temmuz 2023), 459-460.

²⁷ Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyât Eleştirisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 296-298.

²⁸ Fatih Karataş, "Şer'u Men Kablenâ Bağlamında Hz. Nûh Kıssasının Fıkhi Yönü", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Aralık 2023), 378-385; Muhittin Özdemir, "Şer'u Men Kablenâ Bağlamında Kur'an Kıssalarının Şer'î Değeri", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 15/1 (Haziran 2024), 1-18. Hz. Yûsuf kıssasına ilişkin ayrıca şu makaleye de bakılabilir: Mustafa Kara-Canan Kösetürk, "Kur'an'da Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Ayetler ve İlişkili Olduğu Hükümler", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Nisan 2019), 121-139.

benimsenmiştir.²⁹ İkinci görüş ise önceki şeriatların bağlayıcı olmadığını ve bunlarla amel edilemeyeceğini savunur. Bu yaklaşım Mu'tezilîler, Eş'arîler ve Zahirîliğin temsilcisi olan İbn Hazm tarafından temsil edilmiştir. Bu hususta mezheplerin kendi içerisinde bir ittifak söz konusu değildir. Bu iki yaklaşım da Kur'an ve hadislerden deliller ileri sürmüştür. Önceki şeriatların bağlayıcılığını reddedenler, "Her biriniz için bir şeriat ve yol belirledik"³⁰ ayetini ve önceki ümmetlerin yolunun aynen takip edileceğine işaret eden hadisleri delil olarak kullanmış; ayrıca Hz. Peygamber'in şeriatının nihai ve önceki şeriatları nesheden son vahiy olduğunu vurgulamışlardır. Buna karşılık bazı Kur'an ayetleri önceki peygamberlerin şeriatlarının Müslümanlar için de örneklik teşkil ettiğini ifade eder: "Allah'ın hidayet verdiği kimseler bunlardır; sen de onların hidayetine uy"³¹, "Biz Tevrat'ı indirdik; onda hidayet ve nur vardır"³², "İbrahim'in dinine uy"³³ "O, Nuh'a emrettiğini size de din kıldı"³⁴ gibi ayetler bu bağlamda zikredilmiştir.

Hz. Peygamber'in uygulamalarında da önceki peygamberlere ait bazı hükümlerin geçerliliğini kabul ettiğini gösteren örnekler bulunmaktadır.³⁵ Hz. Mûsâ'ya hitaben söylenen "Beni anmak için namaz kıl"³⁶ ayeti, vaktinde kılınmayan namazların daha sonra kaza edilmesine delil olarak kullanılmış, zina cezası Tevrat'a dayandırılmış, Âşûre orucu Yahudi geleneğine dayanarak tutulmuştur. Yine Hz. Dâvûd'un bir gün oruç tutup bir gün tutmama uygulaması Müslümanlara örnek olarak sunulmuştur.³⁷

Bu meseleye farklı bir yaklaşım getiren isimlerden biri Hanbelî âlim Tûfî'dir (öl. 716/1316). Tûfî hükümlerin geçerliliğini ahlakî rasyoneliteye bağlamış, hukukun özü itibarıyla değişmeyen bir iyilik taşıdığını ve bu iyiliğin farklı şeriatlarda da geçerli olabileceğini savunmuştur.³⁸

Kavramsal tartışmaların ötesinde erken dönem fıkıh pratiği de fakihlerin Kur'an kıssalarından fikhî sonuçlar çıkardığı görülmektedir.³⁹ Örneğin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805), Hz. Sâlih kıssasındaki deve ve su paylaşımını esas alarak menfaat ortaklığının meşruiyetini savunmuştur. Şâfî, kura çekmenin meşruiyetini Hz. Yûnus ve Hz. Meryem kıssalarına; işçi çalıştırmanın meşruiyetini Hz. Mûsâ kıssasına dayandırmıştır. İmam Mâlik (öl. 179/795) ise bir babanın kızını rızası olmadan evlendirebileceğini Hz. Mûsâ kıssasından hareketle savunmuştur.⁴⁰

²⁹ Samer Rashwani, Behind the Story: Ethical Readings of Qur'anic Narratives: The Qur'anic Narrative and Its Reception, Brill, 6 (Temmuz 2024),185-209. Ayrıca bk. İbrahim Kâfi Dönmez "Şer'u men kablênâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010), 39/15-19, Erişim 5 Ocak 2026 <https://islamansiklopedisi.org.tr/seru-men-kablenu>

³⁰ el-Mâide 5/48.

³¹ el-En'âm 6/90.

³² el-Mâide 5/44.

³³ Âli İmrân 3/95, en-Nahl 16/123.

³⁴ eş-Şûrâ 42/13.

³⁵ Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları, şer'u men kablênâ kapsamında değerlendirilen önceki şeriat hükümlerinin, yeni vahiy tarafından açıkça neshedilmediği durumlarda bağlayıcılığını koruyabileceğine işaret etmektedir. Bu da erken dönem fakihlerin, Kur'an kıssalarında aktarılan önceki şeriatlara ait uygulamaları fikhî istinbat açısından dikkate almalarının teorik zeminini oluşturmuştur.

³⁶ Tâhâ 20/14

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi sahihi'l-buhârî*, nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 12/118.

³⁸ Necmeddin Tûfî, *Şerhu muhtasâru'l-rawdâ*, nşr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 3/179.

³⁹ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî, *Kitâbu'l-harâc* (Kahire: Matba'atu's-Selefiyye, 1979), 15-18.

⁴⁰ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012), 8/184.

Bu örnekler Kur'an kıssalarının fikhî ve ahlaki çıkarımlar için bir kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu kullanım çoğu zaman lafzî ve sınırlı örnekler üzerinden gerçekleşmiştir. Asıl problem Kur'an kıssalarının hermenötiğinde-tarihsel mi yoksa temsilî mi ya da ahlaki bir mesaj mı içerdiği yoksa kronolojik bilgi mi sunduğu etrafında-yatmaktadır. Açık emir ve yasak içermeyen anlatılardan nasıl normatif hükümler çıkarılacaktır? Fakîhler, fiillerin ve kıssalarda kullanılan üslubun normatif açıdan kesinlik taşımadığını kabul etmişler, bu nedenle bağlam, gerekçe ve işaretlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Hz. Mûsâ'nın bir adamı öldürdükten sonra kaçması, tek başına örnek alınacak bir davranış mıdır? Hz. Mûsâ'nın bunu korku nedeniyle yaptığını belirtmesi,⁴¹ bu fiilin belirli şartlar altında en azından caiz olabileceğine işaret eder.

Bu yaklaşımı sistematik biçimde ele alan isimlerden biri İzzeddin İbn Abdüsselâm'dır (öl. 660/1262). O, Kur'an kıssalarındaki fiillerin normatif değerini belirlemeye yarayan karineleri konu edinen müstakil bir eser kaleme almış, övgü bağlamında geçen fiillerin olumlu, yergi bağlamında geçenlerin ise olumsuz kabul edileceğini belirtmiştir.⁴² Mesela Hz. Yûsuf kıssasında, kardeşlerinin onu kuyuya atma fiili anlatılırken bu eylem hile, haset ve zulüm bağlamı içinde sunulur. Fiilin hemen öncesinde ve sonrasında kardeşlerinin niyetlerine, babalarına karşı yalanlarına ve sonuçta yaşanan pişmanlığa dikkat çekilmesi, bu davranışın normatif olarak olumsuz olduğuna dair güçlü karineler oluşturur. Bu nedenle kıssada geçen "kuyuya atma" fiili, salt tarihsel bir olay anlatımı değil; kınanan ve örneklik teşkil etmeyen bir davranış olarak değerlendirilir.

Buna karşılık Hz. Mûsâ'nın Firavun'a karşı tavrı veya Hz. İbrâhim'in putları kırması gibi fiiller, kıssada ilâhî destek, hikmet, övücü ifadeler ve olumlu sonuçlar eşliğinde aktarılır. Bu bağlamsal unsurlar, söz konusu fiillerin meşru ve olumlu kabul edilmesini gerektiğini gösteren karineler olarak işlev görür.

Sonuç olarak Kur'an kıssalarından ahlaki ve fikhî hükümler çıkarmak oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu durum kıssaların hukuk ve ahlak alanlarında sınırlı ve temkinli bir şekilde kullanılmasına yol açmış bu da onların ilmi görünürlüğü azaltan faktörlerden biri olmuştur.⁴³ Kur'an kıssalarının zamanla ilmî çalışmalarda geri planda kalması, bu kıssaların ahlâkî veya fikhî açıdan yetersiz olmasından kaynaklanmaz. Asıl sebep, fıkıh ve ahlâk gibi usûl merkezli disiplinlerin, açık hüküm ve kurallara dayanmayı tercih etmesi, kıssa, hikâye ve dolaylı anlam taşıyan metinlere ise temkinli yaklaşmasıdır. Bu temkinli tutum, kıssaların doğrudan hüküm üretme aracı olarak değil, değerleri, ahlâkî yönelişleri ve düşünme biçimlerini şekillendiren bir arka plan olarak görülmesine yol açmıştır.

Dolayısıyla Kur'an kıssaları ahlâk ve hukuk alanının dışında bırakılmış değildir; sadece bu alanlara dolaylı biçimde katkı sunan, onları besleyen ve yönlendiren bir konuma yerleştirilmiştir. Bu bakış açısı, kıssaların rolünü küçültmez aksine onların kurucu ama dolaylı işlevini daha doğru bir şekilde anlamayı sağlar.⁴⁴

⁴¹ eş-Şuarâ 26/21.

⁴² İzzeddin b. Abdisselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-en'âm*. nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1991), 1/12-16; 1/96-100.

⁴³ Rashwani, "The Qur'anic Narrative and Its Reception", 189-191.

⁴⁴ Taberî kıssalara dair çok sayıda rivayeti tefsirinde ayrıntılı biçimde nakleder ancak bu rivayetleri normatif hüküm üretme amacıyla kullanmaktan özellikle kaçınır. Farklı anlatımları yan yana sunar, çoğu zaman tercih bilmez ve okuyucuyu "tarihsel bilgi" ile "bağlayıcı hüküm" arasındaki farkla baş başa bırakır. Bu tutum, kıssaların bilgi ve ibret değeri taşıdığını, fakat doğrudan fikhî norm üretmediğini fiilen göstermektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/38-40.

2.1. Peygamberlerin İsmet Sıfatı

Peygamberlerin ismet sıfatı Kur'an kıssalarının yorumlanmasında etkili olmuştur. Özellikle sonraki dönem müfessirlerinin büyük çoğunluğu Kur'an'daki peygamber kıssalarını ismet sıfatı bağlamında değerlendirmiştir.⁴⁵ Buna göre peygamberlerin ahlâki mükemmelliği ve örnek şahsiyetleriyle çelişir görünen her unsur bu nitelikleri muhafaza edecek şekilde yeniden yorumlanmıştır. Ancak bu hassasiyet erken dönem için geçerli değildir. İlk dönem müfessirleri, tarihçiler ve muhaddisler daha sonraki dönemlerde problemleri kabul edilecek pek çok ayrıntıyı eserlerine dahil etmişlerdir. Peygamberlerin ismet sıfatını sistematik biçimde savunanlar, hicri ikinci yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Mu'tezilîler olmuştur.⁴⁶ Mu'tezilîler, peygamberlere isnat edilen ve ahlaki kusur izlenimi uyandıran rivayetleri şiddetle eleştirmiş, bu tür rivayetleri yayan kıssacıları ve muhaddisleri hedef almışlardır.⁴⁷

Benzer bir süreç Şîî gelenekte de yaşanmıştır. Şîîler başlangıçta ismet sıfatını imamlarla sınırlamış ancak hicrî dördüncü/onuncu yüzyıldan sonra peygamberleri de bu kapsama dahil etmişlerdir.⁴⁸ Sünnî gelenekte ise peygamberlerin ismeti meselesi başlangıçtaki temkinli yaklaşımın ardından giderek daha geniş kabul görmüş, özellikle küçük günahlara dair farklı görüşler etrafında şekillenmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda bazı alimler Kur'an kıssalarında peygamberlere nispet edilebilecek kusurları bertaraf etmek amacıyla müstakil eserler kaleme almıştır.⁵⁰ Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1044) Kur'an kıssalarındaki problemleri yeniden yorumlayarak peygamberlerin ahlaki kusurlardan tenzihini amaçlayan bir eser yazmıştır. İsmet sıfatı Kur'an kıssalarının ahlâkî rehberlik kaynağı olarak geri plana itilmesinin başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Bunun sebebi peygamberlerin ismet sıfatının ontolojik bir kusursuzluk olarak tasavvur edilmesidir.⁵¹ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) kıssacıları eleştirdiği eserinde İslam şeriatının önceki peygamberlere dair anlatılara ihtiyaç duymadığını savunur. Ona göre bu anlatılar peygamberlerin ismet sıfatına zarar veren unsurlar içermekte, özellikle halk arasında yayıldığına günahı hafife alma gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Bu yaklaşım ilginç peygamber kıssalarından ziyade Müslüman salihlerin ve örnek şahsiyetlerin hayatlarına yönelmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve* adlı eserinde peygamber kıssalarını bilinçli olarak dışarıda bırakmıştır. Çünkü kıssaların amacı kalpleri yumuşatmak ve ıslah etmektir. Peygamber kıssaları ise dağınık ve sınırlıdır. Ayrıca bu kıssalarla ilgili bize gelen rivayetlerin bir kısmı senet ve metin yönünden sahih değildir. Hz. Peygamber'in peygamberlerin en faziletlisi, ümmetinin de ümmetlerin en hayırlısı olduğu dikkate alındığında, esas örnekliğin onun hayatında ve örnekliliği benimseyen ümmetinin içerisinde aranması gerektiğini savunur.⁵²

⁴⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbeddîn, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, nşr. Sâmî b. Muhammed Selâme, (Riyad: Dâru Tîbe, 1420/1999), 1/240-243; Şehâbeddîn Mahmûd Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/312-316.

⁴⁶ Abdulkahir b. Tahir, el-Bağdâdî, *el-fark beyne'l-fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Kahire: Mek-tebetu İbn Sina, ts), 145-147.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'adl* thk. Tâhâ Hüseyin – İbrâhîm Medkûr (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1969), 15/290-315.

⁴⁸ Şerif el-Murtaza, *Tenzîhu'l-enbiyâ* (Kum: İntişârâtü'l-Şerif er-Radî, 1956), 9-35; Şahabettin Ertan Altunrende, "Şia'da Konulu Tefsîre Eleştirel Bir Yaklaşım: Nâsır Mekârim Şîrâzî ve Ca'fer Subhânî Örneği", *İlahiyat* 14 (Haziran 2025), 43-45.

⁴⁹ Ebu Mansûr el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 330-335.

⁵⁰ Fahreddin er-Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 21-35.

⁵¹ Mustafa Şen, "Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur'an Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)", *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018), 387-390.

⁵² Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, nşr. Mahmud Fakhuri (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 160-161; Tahsin Görgün, *Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 19-40. İsmet sıfatı

3. Modern Dönemde Kur'an Kıssalarına Bakış

Modern dönemde Kur'an kıssalarının kaynağına dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kur'an kıssalarının kaynağına dair tartışmalardan en önemlisi bu kıssaların vahyin indiği dönemdeki Arap toplumunun kültürel birikimiyle nasıl bir ilişki içinde olduğudur.⁵³ Bu çerçevede bazı araştırmacılar Kur'an'da yer alan kıssaların o dönemde Araplar arasında bilinen anlatı biçimlerine esaslı bir itiraz getirmediğini, aksine mevcut anlatı kalıplarını büyük ölçüde koruyarak metne dahil ettiğini ileri sürmektedir. Yani iddiaya göre Kur'an, kıssaları tamamen yeni bir formda inşa etmekten ziyade, Arap kültüründe zaten dolaşımda olan anlatı biçimlerini almış ve onları kendi mesajı doğrultusunda kullanmıştır.⁵⁴

Aynı şekilde bazı batılı oryantalist araştırmacılar, Kur'an'da yer alan kıssaların Arap kültüründe zaten mevcut olan anlatıların aynen ve toplu biçimde alındığını ileri sürerler. Bu yaklaşım, Kur'an'ın özgün bir vahiy ürünü olmadığı ve hatta kendi içinde çelişkiler barındırdığı iddiasına zemin hazırlamayı amaçlar. Ancak bilimsel ve karşılaştırmalı çalışmalar, Kur'an kıssalarının hem içerik hem de mesaj bakımından önceki anlatılardan önemli ölçüde farklılaştığını ve özgün bir teolojik çerçeve sunduğunu göstermektedir. Üstelik Kur'an bu tür iddiaları bizzat reddetmektedir. Örneğin Hz. Nûh kıssası anlatılırken, aktarılan bilgilerin "gayb haberlerinden" olduğu vurgulanır ve bu bilgilerin ne Hz. Nûh ne de kavmi tarafından önceden bilindiği ifade edilir.⁵⁵ Bu da kıssaların kültürel bir derleme değil, vahiy yoluyla bildirilen bilgiler olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kur'an kıssalarının kaynağını sadece Arap kültürüyle açıklama girişimi hem metnin kendi beyanı hem de ilmî incelemeler açısından tutarlı görünmemektedir.⁵⁶

Klasik tefsir metodolojisinde ise Kur'an-ı Kerim ile *Kitâb-ı Mukaddes* arasında sistematik bir karşılaştırma yapılması ya da Kur'an'la örtüşen Tevrat ve İncil metinlerinin bilinçli bir yöntem olarak tefsire dahil edilmesi genel bir yaklaşım olarak benimsenmemiştir.⁵⁷ Kur'an kıssaları ile Eski Ahit kıssaları arasındaki ilişki tartışılırken önemli bir problem ortaya

etrafında yoğunlaşan yorumlar, Kur'an kıssalarının çoğunlukla peygamberlerin şahsî hayatlarıyla sınırlı anlatılar olarak ele alınmasına yol açmıştır. Bu yaklaşım ise peygamberlerin gönderildikleri toplumların sosyal, ekonomik ve tevhid merkezli yapılarının kıssalar bağlamında değerlendirilmesini ikincil plana itmiştir.

⁵³ Kur'an öncesi Arap toplumunda kıssalar, yazılı ve sistemli bir tarih anlayışından ziyade sözlü kültürün bir ürünü olarak şekillenmiştir. Câhiliye döneminde tarihî olaylar daha çok *eyyâmü'l-Arab* (kabile savaşları ve önemli hadiseler), nesep rivayetleri ve kahramanlık anlatıları etrafında aktarılmış; bu rivayetler kabile asabiyetini, soy üstünlüğünü (neseb), şeref ve fazilet anlayışını (mürüvvet, haseb) pekiştiren bir işleve sahip olmuştur. Kıssalar çoğunlukla şiirle iç içe geçmiş, şairler bu anlatıların hem taşıyıcısı hem de şekillendiricisi olmuş; şiir, olaylara canlılık kazandırarak onların hafızada korunmasını sağlamıştır. Ancak bu anlatılar kronolojik bir bütünlükten ve sistemli bir tarih fikrinden yoksun olup, daha çok toplumsal hafızayı ve kimlik bilincini canlı tutmaya yönelikti. Güney Arabistan'da kitâbeler ve bazı takvim uygulamaları sınırlı ölçüde tarih bilincine işaret etse de genel çerçevede Kur'an öncesi Arap toplumunda kıssa kültürü tarih yazıcılığından ziyade sözlü gelenek, kabile kimliği ve kültürel devamlılık ekseninde gelişmiştir. Dûrî, *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*, 45-50.

⁵⁴ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 72-79.

⁵⁵ Hûd 11/49.

⁵⁶ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim* (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 204.

⁵⁷ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 513. Özellikle erken dönemlerde Vehb b. Münebbih'in önceki milletlerin kitaplarına, haberlerine ve kıssalarına büyük bir ilgisi vardı. Vehb b. Münebbih peygamber kıssalarını aktarırken özellikle İsrâiloğullarıyla ilgili anlatılarda Kur'an'daki ayetleri esas almış ancak bu çerçeveyi Tevrat rivayetleriyle genişletmiştir. Bu bağlamda Hz. İshâk, Hz. Yakûp ve onların soyuna dair kıssaları; Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un mücadelesini; Hz. Mûsâ'nın Vâdî'l-Mukaddes'te vahye muhatap oluşunu, asâ mucizesini, Firavun'un sihirbazlarıyla karşılaşmasını, İsrâiloğullarının inek hadisesini ve Hz. Mûsâ'nın vefatını ayrıntılı biçimde nakletmiştir. Böylece Kur'an merkezli olmakla birlikte İsraili rivayetlerle zenginleştirilmiş bir kıssa anlatımı ortaya koymuştur. İbn Kesîr'de *el-bidâye* isimli eserinde Vehb b. Münebbih'in bu ilgisine işaret etmiştir. Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin (Irak: Dârü'l-hicre, 1997), 9/276.

çıkılmaktadır. Bazı araştırmacılar, *Kitâb-ı Mukaddes* ile Kur'ân'ı aynı kategoride değerlendirerek Eski Ahit'e uygulanan tarihsel-eleştirel yöntemleri doğrudan Kur'ân'a da tatbik etmeye çalışmışlardır. Oysa *Kitâb-ı Mukaddes* uzun bir tarihsel süreçte derlenmiş, içinde tarihsel gerçeklikle uyuşmayan, kendi içinde çelişkili görülen ya da mitolojik unsurlar barındırdığı düşünülen metinler içermektedir. Bu sebeple erken dönemlerden itibaren metni sembolik, alegorik ve eleştirel yöntemlerle açıklama çabaları başlamış, metnin yapısı, kaynakları ve güvenilirliği ciddi akademik incelemelere konu olmuştur. Ancak bu eleştiri ölçütlerini aynı şekilde Kur'ân'a uygulama girişimi, iki metnin oluşum süreci ve vahiy anlayışı arasındaki temel farkları göz ardı etme riskini taşımaktadır.⁵⁸ Fakat 20.yy. başlarına geldiğimizde Kur'an kıssalarına yönelik ilgi önceki dönemlerle kıyaslandığında dikkat çekici biçimde artmıştır. Bu canlanmanın arkasında akli düşüncenin güç kazanması, tarihsel eleştirinin yaygınlaşması ve özellikle tiyatro ile roman başta olmak üzere Batı edebiyatının Arapça'ya tercüme edilmesi gibi etkenler bulunmaktadır. Bu bağlamda 1931 yılında Abdülvehhâb en-Neccâr (öl. 1941) peygamber kıssalarına dair bir eser kaleme almış çalışmasını İsrâiliyyât'tan mümkün olduğunca uzak tutmuştur. Neccâr bu rivayetleri mitik ve irrasyonel unsurlar barındıran anlatılar olarak değerlendirmiş, buna karşılık Tevrat ve İncil'den yararlanmıştı.⁵⁹ Onun yaklaşımında akıl ve rasyonel sorgulama temel ölçüt olarak öne çıkmış, akla aykırı görünen tarihsel anlatıların yeniden yorumlanması gerektiği savunulmuştur. Hatta yaratılış anlatısının kesin biçimde doğrulanması halinde Darwin'in evrim teorisiyle uzlaştırılabileceğini ifade etmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte Neccâr Kur'an kıssalarının ibret ve ahlaki dersler bakımından taşıdığı önemi özellikle vurgulamıştır. 1937 yılında Câdü'l-Mevlâ (öl. 1960) ve bazı Ezherli alimler tarafından kaleme alınan *Kıssasü'l-Kur'an* adlı eser 20. yy. boyunca geniş yankı uyandırmıştır. Müellifler genç Müslüman neslin seküler Batı edebiyatına artan ilgisini dikkate alarak Kur'an kıssalarını cazip bir anlatı diliyle sunmayı hedeflemiş peygamberlerin hayatlarını Kur'an merkezli naklederek tarihsel ve tefsirî tartışmalara sınırlı ölçüde yer vermişlerdir.⁶¹

Kur'an kıssalarına yaklaşımda önemli bir kırılma, Muhammed 'Abduh ve öğrencisi Muhammed Reşîd Rızâ ile gerçekleşmiştir. Bu iki isim geleneksel kıssa anlayışından belirgin biçimde ayrılan bir tefsir yöntemi geliştirmiştir. Onların yaklaşımı dört temel özelliğe sahiptir:

1. İsrâiliyyât'a kaynaklık eden erken dönem rivayetlerin bilinçli biçimde ihmal edilmesi.⁶²
2. Karşılaştırmalı kaynak olarak isrâiliyyât yerine doğrudan Kitâb-ı Mukaddes'e yönelinmesi.
3. Kıssaların ahlâkî ve eğitici boyutunun öne çıkarılması.
4. Hz. Âdem kıssası veya Hz. İbrahim'in kuşlarla olan kıssası gibi anlatıların sembolik biçimde yorumlanması.⁶³

⁵⁸ Şinasi Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Şubat 1998), 52-54.

⁵⁹ Abdülvehhâb Neccâr, *Kıssasü'l-enbiyâ* (Mısır: Matbaatu'n-Nasr, 1936), 12-16.

⁶⁰ Neccâr, *Kıssasü'l-enbiyâ*, 14.

⁶¹ Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevlâ, *Kıssasü'l-Kur'an* (Beyrût: Daru'l-Ceyl, 1988), 4-9.

⁶² Selami Yalçın, "Sâmirî Kıssasıyla İlgili Tevrât'taki İfadelerin Müfessirlere Etkileri", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 88.

⁶³ Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-menâr* (Kahire: el-Hâyau'l-Mısriyye, 1990), 2/165. Özellikle Hz. Âdem kıssası tarihsel bir anlatı olmanın ötesinde, temsili bir çerçevede insanın varoluşunu ve ahlâkî sorumluluğunu yansıtan bâtnî perspektifle ele alınmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte Kur'an kıssaları, hedefleri, kaynakları ve yöntemleri bakımından klasik anlayıştan ayrılan müstakil bir tür haline gelmiştir.⁶⁴ Modern dönemde bu kıssaların ele alınışındaki temel amaç kıssaların tarihsel olarak vukuu bulduğunu doğrulamaktan ziyade dini ve ahlakî anlamın ortaya konulması olmuştur. Güncel tarih kitaplarında peygamber kıssalarına nadiren yer verilmiş ve bu kıssalar daha çok tarihsel güvenilirliği savunma amacı güden çalışmalarda ele alınmıştır. Kaynak kullanımı bakımından da belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Kur'an ve sahih hadisler kıssaların yeniden inşasında temel referans noktaları hâline gelirken, Kur'an dışı anlatılar ya gereksiz ya da İslâmî öğreti açısından sakıncalı kabul edilmiştir. Yöntem açısından ise farklı eğilimler ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Bazı araştırmacılar edebî unsurlara odaklanırken bazıları filolojik ve irşadî boyutları öne çıkarmıştır. Bu bağlamda 'Abduh, Kur'an kıssalarının yorumunda iki temel yaklaşım bulunduğunu belirtir: Selefin benimsediği tarihsel yaklaşım ve halefin geliştirdiği temsilî-sembolik yaklaşım. İkinci yaklaşımda Kur'an, derin anlamları daha etkili kılmak için anlatı ve diyalog biçimlerini tercih eden bir metin olarak değerlendirilir.⁶⁶ Bu edebî yönelimin en belirgin örneklerinden biri Seyyid Kutub'tur. (öl. 1966). Kutub, Kur'an'daki kıssaları sanatsal tasvir (*et-tasvîrû'l-fennî*) kavramı çerçevesinde ele almış üslubu, duygu yoğunluğu, karakter tasviri ve okuyucuda oluşturulan etki gibi unsurları ayrıntılı biçimde incelemiştir. Ona göre Kur'an kıssalarının merkezinde dinî motivasyon yer almakta ve bu motivasyon anlatının, üslubunu ve estetik yönünü belirler. Bununla birlikte Kutub, Kur'an kıssalarının kurgusal olduğu yönündeki iddiaları reddetmiş, edebî değerlerin tarihsel gerçeklikle çelişmek zorunda olmadığını özellikle vurgulamıştır.⁶⁷ Kutub'dan ilham alan pek çok araştırmacı Kur'an kıssalarını bağımsız bir edebî tür olarak ele almış anlatı estetiği, temalar ve karakterler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bazıları baba-oğul ilişkisi, ahlakî değerler veya kadın tasvirleri gibi belirli temalara odaklanmıştır. Bu çerçevede farklı bir yaklaşım, Muhammed Halefullah (öl. 1997) tarafından geliştirilmiştir. Halefullah'a göre Kur'an kıssaları salt tarihsel anlatılar değil teolojik ve ahlakî mesajlar aktarmayı amaçlayan bir "anlatı sanatı"dır. Bu yaklaşım vahyin temel amacının tarihsel doğruluktan ziyade⁶⁸ psikolojik ve ahlakî etki olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Buna karşılık Abdülkerîm el-Hatîb Kur'an kıssalarının ne tamamen tarihsel ne de bütünüyle kurgusal olduğunu savunan daha dengeli bir yaklaşım geliştirmiştir. Ona göre bu anlatılar ibret amacı taşır ve tarihsel verilerle çelişmez. Hatîb'in "tarihsel verilerle çelişmeme" vurgusu, Kur'an kıssalarının tarihsel gerçeklikle ilişkisinin sınırlarını belirlemekten ziyade bu ilişkiyi muğlaklaştırmaktadır. Benzer şekilde Muhammed Şahrûr (öl. 2019) Kur'an kıssalarını insanlık tarihinin ahlakî ve hukukî gelişimini yansıtan felsefî anlatılar olarak değerlendirmiş ve

⁶⁴ Günümüzde Kur'an'da geçen bazı peygamberleri ve onlarla ilişkili kıssaları, Kur'an arkeolojisi yöntemiyle ele alan çalışmalarda mevcuttur. Güngör Karauğuz, Demir Çağının "Tek Tanrı" Savunucusu Dâvûd ve Süleyman Krallığı (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2024); Güngör Karauğuz, Hitit İmparatorluk Çağında Eski Mısır'da İki Muvahhid Hz. Yûsuf ve Hz. Musa (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2025).

⁶⁵ Muhammed Şahrûr, Kur'an kıssalarını yeniden yorumlarken hadis malzemesini büyük ölçüde devre dışı bırakmış ve sahih kabul edilen bazı rivayetlerin tarihsel bağlamını sorgulamışlardır. Mustafa Öztürk, özellikle kıssalar ve mucize anlatıları bağlamında, sahih kabul edilen bazı rivayetlerin tarihsel ve metinsel açıdan yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla modern dönemde Kur'an merkezli yaklaşımların güçlenmesiyle birlikte, yalnızca israiliyyât türü rivayetler değil, sahih kabul edilen bazı hadisler de metin ve anlam açısından yeniden değerlendirilmiştir. İsnadın sahih olmasının tek başına bağlayıcılık için yeterli olmadığı yönünde görüşler ortaya çıkmıştır.

⁶⁶ Abduh, *Tefsîru'l-menâr*, 3/45.

⁶⁷ Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-şurûk, 1988), 200-209.

⁶⁸ Kur'an kıssalarının tarihsel geçerliliği tartışılmamaktadır.

Kur'an'da geçen 'ibrâ⁶⁹ kavramının bu kıssaların temel amacı olduğunu savunmuştur.⁷⁰ Şahrûr'un kıssaları ahlaki ve hukuki gelişimi temsil eden felsefi anlatılar olarak konumlandırılması ise ibret ilkesini merkeze almakla birlikte kıssaların somut tarihsel bağlamlarını geri plana iterek onları tarihsel gerçeklikten soyutlamaktadır. Bu durum evrensel ve teorik ilkelere indirgenmiş kıssalar haline getirme riskini de beraberinde getirmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren *Kitâb-ı Mukaddes* geleneğine vâkıf Batılı araştırmacılar Kur'an kıssalarını büyük ölçüde Kur'an'ın oluşum sürecinde Yahudi, Hristiyan ve Kitâb-ı Mukaddes dışı kaynakların etkisini anlamaya yönelik bir araç olarak ele almışlardır. Bu erken dönemde hâkim olan yaklaşım, Kur'an kıssalarını çoğunlukla "alıntı", "yanlış anlama" ya da "tahrif edilmiş aktarım" kavramlarıyla açıklamaya yönelmiştir.⁷¹ Yirminci yüzyıl boyunca bu eğilim zaman zaman zayıflamış zaman zaman da yeniden güç kazanmış ancak son yıllarda daha farklı bir dilin benimsendiği görülmüştür.⁷² Güncel çalışmalarda "ödünç alma" yerine "diyalog", "yaratıcı yorum" veya *Kitâb-ı Mukaddes* metinlerinin "yeniden yazımı" gibi kavramlar öne çıkmıştır. Bununla birlikte bu yaklaşımlar uzun süre Kur'an kıssalarının teolojik ve ahlakî işlevlerini, kıssaların muhataplar üzerindeki etkisini ya da üslubunun anlam üretimiindeki rolünü açıklamayı hedeflememiştir. Bu tablo özellikle son yirmi-otuz yıl içerisinde belirgin biçimde değişmiştir. Kur'an'ın bir edebî metin olarak ele alınması gerektiğini savunan yaklaşımların güç kazanmasıyla birlikte Kur'an kıssalarının üslubu, işlevi ve etkisi üzerine yoğunlaşan çalışmalar artmıştır. Bu yönelim edebiyat kuramı ve ahlak felsefesindeki yeni gelişmelerle eş zamanlı olarak ortaya çıkmış; özellikle "anlatı etiği"⁷³ olarak adlandırılan yaklaşım, Kur'an çalışmalarına da yansımıştır. Benzer bir dönüşümün Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında da yaşandığı dikkat çekmektedir.⁷⁴ 1980'li yıllardan itibaren ahlak felsefesi ve edebiyat kuramı alanlarında anlatının etik düşünceyle kurduğu ilişki giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.⁷⁵ Bu yaklaşıma göre kıssalar soyut ve analitik akıl yürütmelere kıyasla ahlaki meseleleri daha kapsamlı ve etkili biçimde görünür kılma imkânı sunar.⁷⁶ Hikâyeler bireyin hem kendisini hem de içinde yaşadığı toplumsal çevreyi anlamlandırmasına imkan veren anlam çerçevelerini inşa eder. İnsan yaşamı da bu bağlamda, süreklilik ve tutarlılık kazanan ahlakî bir anlatı olarak değerlendirilmelidir. Edebiyat eleştirisi alanında yapılan çalışmalar anlatının yalnızca ahlak hakkında konuşan bir araç değil, aynı zamanda ahlaki duyarlılığı inşa eden

⁶⁹ Sözlükte "arındırmak, aklamak, temize çıkarmak, yükümlülüğünden kurtarmak" gibi anlamlara gelen ibrâ, aynı kökten türeyen ve gerek ibrâ işleminin gerekse başka sebeplerin sonucunda gerçekleşen suçsuzluk, borçsuzluk ve yükümlülüğünden kurtulma durumunu ifade eden bir kavramdır. Bk. H. Yunus Apaydın, "İbrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000), 21/263-264.

⁷⁰ Muhammed Ahmed Halefullah, *Fennu'l-kasasi fi'l- Kur'an'il-Kerîm* (Kahire: Mektebetu'l nahda, 1951), 132-148; Abdulkerim el-Hatib, *Kıssasul-Kur'an fi mantûkihi ve mefhûmihî ma dirâse tatbikiyye li'l-kıssa Âdem ve Yûsuf* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1974), 275- 348; Muhammed Şahrur, *el-kisâsu'l-Kur'anî: Kırâe muâsıra* (Beyrut: Daru'l- Saqı, 2010), 36-65. Bu yaklaşım, Farâbî'nin Kur'an'ın ancak felsefi bir bakış açısıyla tam olarak kavranabileceği düşüncesiyle örtüşmektedir. John Walbridge, *İslam'da Tanrı ve Mantık*, çev. Erdem Tilci, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2025), 100-101.

⁷¹ Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn: Friedrich Andreas Perthes, 1833), 15-48.

⁷² Rudi Paret, *Der Koran: Kommentar und Konkordanz* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1971), 29-54.

⁷³ Anlatı etiği, bir anlatının (kıssa, hikâye, rivayet, tarihsel aktarma) nelerden bahsettiği kadar, nasıl, ne amaçla ve hangi sorumluluk bilinciyle anlatıldığını sorgulayan etik çerçeveyi ifade eder.

⁷⁴ Angelika Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 215-248, 303-332; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2024), 189-221; Rashwani, "The Qur'anic Narrative and Its Reception", 197. Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları bağlamında bk: Selami Yalçın, "Sâmîrî Kıssasıyla İlgili Tevrât'taki İfadelerin Müfessirlere Etkileri", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 61-92.

⁷⁵ Ramazan Barman, "Kur'an Kıssalarında Eleştirel Düşünme", *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 20/1 (Aralık 2025), 71-92.

⁷⁶ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde: Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 246-270.

bir pratik olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷ Bu süreçte anlatıcı, dinleyici ve okuyucu arasında karşılıklı etik sorumluluklar doğduğu kabul edilmiştir. Bu anlatı–etik perspektifi zamanla Kur'an araştırmalarına da yansımış, Kur'an'ın öncelikle kendi metinsel yapısı üzerinden ele alınması gerektiğini savunan edebi yaklaşımlar güç kazanmıştır. Bu çalışmalar Kur'an'daki üslubu, dilsel ve retorik unsurları incelemekle yetinmemiş kıssaların teolojik ve ahlaki sonuçlarını ve erken Müslüman toplumun oluşumundaki işlevlerini de gündeme taşımıştır.

Bu çerçevede kıssalar, Hz. Peygamber'in tecrübesini ve Müslüman toplumun tarihsel seyrini anlamlandırmaya katkı sunan anlatılar olarak yorumlanmıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber'den nakledilen kıssalarının bireysel deneyimleri olduğu kadar toplumsal kimliğin inşasını da yönlendiren örnek modeller sunduğu ifade edilmiştir.⁷⁹ Bazı araştırmacılar Kur'an kıssalarının İslam düşünce geleneği içindeki yorum serüvenini merkeze alarak bu anlatıların farklı dönem ve disiplinlerde -hadis ilmi gibi- nasıl anlamlandırıldığını incelemiştir. Ayrıca modern dönemde Kur'an'ın mitolojik unsurları taklit etmediği, fakat onlardan nasıl istifade edilebileceğine dair özgün bir metodoloji sunduğu ileri sürülmektedir.⁸⁰ Bu nokta, Kur'an'ın anlatı tekniğini mitolojik gelenekten ayıran temel epistemolojik farkı ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar kıssaların tek boyutlu anlatılar olmadığını aksine çok yönlü anlamlar barındırdığını ve bu yönünün hem klasik tasavvufi okumalar hem de modern eleştiriler tarafından yeniden üretilmiş olduğunu göstermiştir. Son dönem çalışmaları Kur'an kıssalarının evrensel insani durumlara işaret eden anlatılar olduğunu, sorumluluk, ayartı, kayıp ve ahlakî kırılma gibi temalar etrafında şekillendiğini ortaya koymuştur.⁸¹ Böylece Kur'an kıssaları yalnızca geçmişe dair olayları aktaran metinler olarak değil, insanın ahlaki varoluşunu sorgulayan derin anlatılar olarak okunmaya başlanmıştır. Bununla birlikte etik ve edebi yaklaşımların sunduğu bu imkanlara rağmen Kur'an kıssalarının söz konusu boyutlarının halen yeterince bütüncül ve sistematik biçimde ele alınmadığı da belirtilmelidir.⁸²

Sonuç

Makalede zikredilen tarihsel arka plan, Kur'an kıssalarına yönelik yaklaşımların neden farklılaştığını ve zamanla dönüşüme uğradığını anlamak açısından açıklayıcı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Kur'an kıssaları etrafında şekillenen ilmi tutumlar, yalnızca kıssaların içeriğini değil, İslam düşüncesinde anlamın hangi yöntemlerle ve hangi sınırlar içinde üretildiğini göstermektedir. Bu nedenle Kur'an kıssalarını anlama süreçleri, kültürel ve tarihsel

⁷⁷ Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı: Bir Üçlü Mimesis/ Zaman ve Anlatı*, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 65–92.

⁷⁸ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 258–260.

⁷⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 222.

⁸⁰ Hatice Arpağuş, "Mitoloji Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (Ocak 2014), 23. Örneğin Hz. Mûsâ ve Hz. Eyyûb kıssaları Kur'an kıssalarının doğrudan hukukî norm üretmekten ziyade ahlâkî bilinç ve tevhidî duyarlılık inşa eden bir işlev gördüğünü göstermektedir. Hz. Mûsâ'nın istemeden bir adamı öldürmesi hadisesi (el-Kasas 28/15-16), klasik tefsirlerde kasıtlı bir suç olarak değil, bir zelle ve ardından gelen samimi tevbe bağlamında değerlendirilmiş, böylece peygamberlerin ismet sıfatı korunurken, insanî sorumluluk ve ilâhî bağışlanma ön plana çıkartılmıştır. Burada kıssa, normatif bir ceza hukuku tartışması üretmek yerine, hata–tevbe–hidayet ilişkisinin ahlâkî boyutunu yansıtır. Benzer şekilde Hz. Eyyûb kıssası (el-Enbiyâ 21/83-84; es-Sâd 38/41-44), hastalığın ayrıntılarını veya tıbbî sebeplerini merkeze almaz; sabır, tevekkül ve ilâhî rahmete güven gibi değerleri ön plana çıkarır. Bu kıssadan doğrudan fikhî bir hüküm çıkarmak güç olmakla birlikte imtihan karşısında ahlâkî direncin nasıl inşa edileceğine dair güçlü bir çerçeve sunulmaktadır. Dolayısıyla her iki kıssa da açık emir ve yasak formunda normlar üretmemekle birlikte, normatif düşüncenin arka planını oluşturan değerler sistemini şekillendirmektedir. Böylece kıssaların dolaylı fakat kurucu bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

⁸¹ Hasan Elik, *İndirildiği Dönem ve Çağdaş Yaklaşımlar Arasında Kur'an* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2024), 38.

⁸² Rashwani, "The Qur'anic Narrative and Its Reception", 200.

dinamikler ışığında değerlendirilmeli ve bu süreçteki güncel sorunlar ele alınmalıdır. Kur'an kıssaları İslam ilim ve edebiyat geleneği içerisinde tarih boyunca kendine özgü bir konuma sahip olmuştur. Gazzâlî gibi bazı âlimler kıssaları, kelâmî ve fikhî ayetlere kıyasla dinî önem bakımından daha alt bir düzeyde değerlendirmiş olsa da kıssalara gösterilen geniş ilgi ve bu alanda kaleme alınmış çok sayıda eser, Kuran kıssalarının tarihsel cazibesini açıkça ortaya koymaktadır. Kur'an kıssaları tarih boyunca çok yönlü yorumlara konu olmuş, *Kitâb-ı Mukaddes*, *Kitâb-ı Mukaddes* sonrası ve Arap anlatı geleneklerinden beslenen Kur'an dışı malzemelerle zenginleştirilmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı çoğu zaman kıssalardaki kapalı unsurları açıklamak ve yorum boşluklarını doldurmak olmuştur. Ancak bu durum beraberinde birçok metodolojik sorunları da getirmiştir. Kur'an kıssalarının ilmi açıdan marjinalleşmesi birden fazla etkenin kesişimiyle açıklanabilir. Bunlar arasında önceki peygamberlere ait şeriatların bağlayıcılığına dair tartışmalar peygamberlerin ismeti meselesi ve Kur'an dışı-çoğu zaman güvenilirliği tartışmalı- rivayetlerin anlatılar üzerindeki etkisine yönelik kaygılar öne çıkmaktadır. Bu faktörler kıssalara karşı temkinli ve mesafeli bir ilmî yaklaşımın gelişmesine yol açmıştır. Yirminci yüzyıl itibarıyla Kur'an kıssalarına yönelik yaklaşımda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm amaçlar, kaynaklar ve yöntemler bakımından köklü bir değişimi ifade eder. Abduh, Reşîd Rızâ, Seyyid Kutub ve Halefullah gibi isimlerin çalışmaları Kur'an kıssalarının yorumlanmasında edebi boyutun öne çıkmasına ve anlatıların sembolik, temsili ve ahlâki yönleriyle ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşımlar kıssaları salt tarihsel veriler olarak değil, insani tecrübenin anlamlandırılmasına katkı sunan metinler olarak değerlendirmiştir. Son dönem Batı akademisinde de Kur'an çalışmaları, Kur'an'ı öncelikle bir edebî metin olarak ele alma yönünde evrilmiştir. Bu çerçevede Kur'an kıssalarının üslubu, dili ve ahlâki işlevleri üzerinde yoğunlaşan çalışmalar bu anlatıların erken Müslüman topluluğun inşasındaki rolünü daha görünür kılmıştır. Bununla birlikte Kur'an kıssalarına dair literatürde hâlâ önemli boşluklar bulunmaktadır.

Özellikle bu kıssaların alınma/değerlendirme tarihi, fikhî, kelâmî ve ahlâki sonuçları ile edebî bir tür olarak nasıl yorumlanması gerektiği hususları yeterince sistematik biçimde ele alınmış değildir. Bu alanlarda karşılaşılan metodolojik güçlükler Kur'an kıssalarının akademik çalışmalarda hak ettiği yeri tam anlamıyla almasını zorlaştırmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen Kur'an kıssaları İslam düşünce mirasının zenginliğini yansıtan temel unsurlardan biri olmaya devam etmektedir. Günümüz araştırmacıları bu kıssaları yalnızca anlamayı değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın ahlâki sorunlarına ışık tutabilecek ilkeler üretmeyi de hedeflemektedir. Bu yönüyle tarih yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğe yön veren bir rehber ve ibret işlevi görmektedir. Bu bağlamda makale, Kur'an kıssalarının tefsir geleneğinde geri planda kalmasını tekil örnekler ya da yerleşik kabullerle açıklamak yerine daha geniş bir tarihsel ve yöntemsel çerçevede değerlendirmektedir. Elbette klasik tefsir literatüründe Kur'an kıssaları tamamen göz ardı edilmemiştir. Ancak bu kıssalar açık emir ve yasak içermediği için hukukî ve normatif hüküm çıkarma noktasında merkezî bir rol üstlenmemiştir. Ahkâm tefsirlerinde doğrudan hüküm bildiren ayetler ön plana çıkarılmış, usûl kitaplarında ise delil hiyerarşisi kıssalara dayalı çıkarımları zayıf kabul etmiştir. Buna ek olarak, kıssalarla ilişkilendirilen israiliyât rivayetlerine duyulan temkin de bu kıssaların ilmî literatürde daha sınırlı bir yer tutmasına yol açmıştır. Bu noktada Kur'an kıssaları, şer' u men kâlenâ, peygamberlerin ismet sıfatı ve Kur'an dışı rivayetlerin bilgi değeri gibi birbiriyle kesişen metodolojik kaygılar çerçevesinde analiz etmektedir. Bu yaklaşım kıssaların tarih boyunca hem yoğun ilgi görmesini hem de ilmi açıdan temkinli bir konumda tutulmasını açıklamaya imkân vermektedir. Ayrıca modern dönemde gelişen edebî ve hermenötik yönelimler dikkate alınarak kıssaların yalnızca tarihsel veri değil, ahlâki ve anlam kurucu metinler olarak yeniden

değerlendirilmesi gerektiği savunulmakta, böylece mevcut literatürde eksik kalan alımlanma tarihi ve yöntem tartışmalarına analitik bir katkı sunulmaktadır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: el-Hayâu'l-Mısriyye, 1990.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l- 'adl*. nşr. Tâhâ Hüseyin- İbrâhîm Medkûr. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1969.
- Aghayev, Murad. "Hz. Âdem Kıssası Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâiliyat". *İlahiyat Akademi*. 19 (Haziran 2024): 285-320. <https://doi.org/10.52886/ilak.1371326>.
- Altunrende, Şahabettin Ertan. "Şia'da Konulu Tefsîre Eleştirel Bir Yaklaşım: Nâsır Mekârim Şîrâzî ve Ca'fer Subhânî Örneği". *İlahiyat* 14 (Haziran 2025), 37-52. <https://doi.org/10.62188/ilahiyat.1500816>.
- Alûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Apaydın, H. Yunus. "İbrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2000.
- Arpaguş Hatice. Mitoloji Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (Ocak 2014), 5-24. <https://doi.org/10.15370/muifd.29418>.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi sahihi'l-buhârî*. nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir. *el-Fark beyne'l-fırak*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Kahire: Mektebetu İbn Sina, ts.
- Barman, Ramazan. *Kur'an Kıssalarında Eleştirel Düşünme. Turkish Studies-Comparative Religious Studies 20/1*, (Aralık 2025). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1415/1994.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-türâsi'l-arabiyyi, 1418h.
- Câdü'l-Mevla, Muhammed Ahmed. *Kasasu'l- Kur'an*. Beyrût: Daru'l-Ceyl,1988.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Demirel, Serdar. *Hz. Peygamber ve Kültürel İnşa Kültür Bânisi Olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Şer'u men kablenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010). Erişim 05 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seru-men-kablenu>.
- Dûrî, Abdülazîz. *İslam Tarih Yazıcılığı Müslümanlarda Tarih İlminin Doğuşu*. çev. Halil İbrahim Hançabay, Muhammet Enes Midilli, Halil İbrahim Yılmaz. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2025.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî. *Kitâbu'l-harâc*. Kahire: el-Matba'atu's-Selefiyye. 1979.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı (Mefhûmu'n-Nass)*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: OTTO Yayınları, 2013.
- Elik, Hasan- Çoşkun, Muhammet. *Tevhit Mesajı*. İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2013.
- Elik, Hasan. *İndirildiği Dönem ve Çağdaş Yaklaşımlar Arasında Kur'an*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları,2024.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Cevâhîru'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Reşîd Rıdâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. nşr. Hamza Züheyr Hâfız. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1997.

- Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* Bonn: Friedrich Andreas Perthes, 1833.
- Görgün, Tahsin. *Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Gündüz, Şinasi. "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Şubat 1998), 49-88. <https://doi.org/10.17120/omuifd.15104>.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Fennu'l-kasâsî fi'l-ğur'ani'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü'n-Nahda, 1951.
- Hatib, Abdulkerim. *Kıssasü'l-ğur'an fî mantûkihi ve mefhûmihi ma dirâse tatbikiyye li'l-kıssa Âdem ve Yûsuf*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1974.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2024.
- İbn 'Akîle, Muhammed b. Ahmed. *Ziyâdetu ve'l-ihsân fî ulûmi'l-ğur'an*. Şarika: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2009.
- İbn Kesîr, Ebü'l- Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin. Irak: Daru'l-Hicre, 1997.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Tefsîru'l-ğur'âni'l-'azîm*. nşr. Sâmî b. Muhammed Selâme. Riyad: Dâru Tîbe, 1420/1999.
- İbnu'l- Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Sifâtu's-safve*. nşr. Mahmud Fakhuri. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- İbnu'l-Esîr, el-Cezerî. *Câmi u'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*. nşr. Abdulkâdir Arnaût. Şam: Mektebetü'l-Helvânî, 2018.
- İz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed. *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1991
- Kara, Mustafa - Kösetürk, Canan. "Kur'an'da Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Nisan 2019), 121-139. <https://doi.org/10.31121/tader.544748>.
- Kara, Mustafa. "Kur'an Kıssalarını 'Hikâye' Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 57-73. <https://doi.org/10.31121/tader.409308>.
- Karataş, Fatih. "Şer'u Men Kablenâ Bağlamında Hz. Nûh Kıssasının Fikhî Yönü". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Aralık 2023), 373-396. <https://doi.org/10.20486/imad.1375431>.
- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-ğur'an*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1988.
- MacIntyre, Alasdair. *Erdem Peşinde: Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Mâturîdî, Ebu Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. nşr. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kahire: Daru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Neccâr, Abdulvehhab. *Kıssasü'l-enbiyâ*. Mısır: Matbaatu'n-Nasr, 1936.
- Neuwirth, Angelika. *Scripture, Poetry and the Making of a Community*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

- Özdemir, Muhittin. “Şer’u Men Kablenâ Bağlamında Kur’ân Kıssalarının Şer’î Değeri”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Haziran 2024), 1-18. <https://doi.org/10.51605/mesned.1430997>.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016.
- Paret, Rudi. *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1971.
- Rashwani, Samer. Behind the Story: Ethical Readings of Qur’anic Narratives: The Qur’anic Narrative and Its Reception. *Brill*. 6 (Temmuz 2024). 185-209. <https://doi.org/10.1163/9789004683167008>.
- Râzî, Fahreddin. *İsmetü’l-enbiyâ*. nşr. Muhammed el-Mu‘tasım Billâh el-Bağdâdî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı: Bir Üçlü Mimesis / Zaman ve Anlatı*, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Sa‘lebî, Ebû İshak. *‘Arâisu’l-mecâlis fi kısasi’l-enbiyâ*, nşr. Abdulvahhab en-Neccar. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Kur’an-Tarih İlişkisi Üzerine”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 13-44. <https://izlik.org/JA43XD98HR>.
- Şahrur, Muhammed. *el-Kısâsu’l-Şur’anî: Kıraat Mu‘âsıra*. Beyrut: Dâru’s-Sâkî, 2010.
- Şen, Mustafa. “Peygamberlerin İsmet Sifatının Kur’ân Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)”. *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018), 385-416. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.506138>.
- Şengül, İdris. *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Şerif el-Murtaza. *Tenzîhu’l-enbiyâ*. Kum: İntişârâtü’s-Şerif er-Radî, 1956.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Aşl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2012.
- Şola, Hanefi. *Kur’an Kıssalarına Çağdaş Yaklaşımlar-Menâr Tefsiri Örneğinde*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmiu’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*. nşr. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1997.
- Tatar, Burhanettin. “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”. *Milel ve Nihal* 6/1 (Mart 2009), 99-111.
- Tottoli, Roberto. “The Qisas al-Anbiyâ’ of Ibn Mutarrif al-Tarafî (d. 454/1062): Stories of the Prophets from al-Andalus”, *Al-Qantara* 19/1 (1998). <https://doi.org/10.3989/alqantara.1998.v19.i1.490>.
- Tottoli, Roberto. *Biblical Prophets in the Qur’an and Muslim Literature*. New York: Routledge – Taylor & Francis Group, 2009.
- Tottoli, Roberto. *Le Qişaş al-Anbiyâ’ di Tarafî*. Napoli: Istituto Universitario Orientale. Doktora Tezi. 1996.
- Tûfî, Necmeddin. *Şerhu muhtasârü’r-ravda*. nşr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987.
- Tunçer, Mustafa. “Kurtubî’nin Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Temmuz 2023), 444-478. <https://doi.org/10.53683/gifad.1255587>.
- Walbridge, John. *İslam’da Tanrı ve Mantık*. çev. Erdem Tilci. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2025.
- Yalçın, Selami. “Sâmîrî Kıssasıyla İlgili Tevrât’taki İfadelerin Müfessirlere Etkileri”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 61-92. <https://doi.org/10.31121/tader.808976>.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsîr ve Hadiste İsrâiliyyât*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-ğur'ân*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru't-Türâs, 1984.